

«Η δομή του ιδεολογικού χώρου στην Ελλάδα: χαρτογράφηση των προτιμήσεων πολιτικής κομμάτων και ψηφοφόρων»*

Ιωάννης Ανδρεάδης, Ευτυχία Τεπέρογλου, Μάνος Τσατσάνης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Οι απαρχές της βιβλιογραφίας της πολιτικής επιστήμης σχετικά με τη δομή και τις διαστάσεις του ιδεολογικού χώρου και του πολιτικού ανταγωνισμού εντοπίζονται στη θεωρία του Black σχετικά με τον μέσο ψηφοφόρο (*median voter theorem*) και την παραδοχή περί του μονοδιάστατου (*unidimensionality*) ιδεολογικού χώρου.¹ Ωστόσο, από μια σειρά μεταγενέστερων συστηματικών μελετών των προτιμήσεων πολιτικής των κομμάτων αναδείχθηκε, ότι η μονοδιάστατη προσέγγιση του ιδεολογικού χώρου δεν ανταποκρίνεται πάντα στις παρατηρούμενες διαστάσεις του πολιτικού ανταγωνισμού, ιδίως στα πολυκομματικά συστήματα της Ευρώπης. Αναμφισβήτητα, σημαντική ήταν η επιρροή προς αυτή την κατεύθυνση της περιφημής εργασίας της έννοιας των «διαιρετικών τομών» (*cleavages*) των Lipset και Rokkan στην οποία, όπως είναι γνωστό, οι δύο συγγραφείς εντοπίζουν τις τέσσερις βασικές διαιρετικές τομές που δυνητικά δομούν τον πολιτικό ανταγωνισμό στα συστήματα της Ευρώπης, αν και ως η πλέον κοινή και κυρίαρχη αναγνωρίζεται η

* Η μελέτη παρουσιάστηκε σε παλιότερη εκδοχή της στη διημερίδα με θέμα «Θεματική Ψήφος και Κομματική Ταύτιση: η σημασία των προτιμήσεων πολιτικής σε μια κομματική δημοκρατία», η οποία διοργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη (16-17 Ιουνίου 2011) από την Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης και το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

¹Βλ. D. Black, *The Theory of Committees and Elections*, Cambridge University Press, Cambridge 1958. Οι απαρχές αυτής της θεώρησης μπορεί να αναζητηθούν και στο έργο του Harold Hotelling, αν και είναι σαφώς προσανατολισμένο σε ένα οικονομικό μοντέλο. Βλ. H. Hotelling, «Stability in Competition», *The Economic Journal*, τομ. 39, τχ. 153, 1929, σ. 41-57.

διαίρεση εργασίας-κεφαλαίου, που νοηματοδοτεί σε μεγάλο βαθμό τη διάκριση αριστεράς-δεξιάς.²

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, στη μελέτη της διερεύνησης του πολιτικού ανταγωνισμού θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και νέοι άξονες ιδεολογικής και πολιτικής αντιπαράθεσης που εμφανίζονται στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες. Οι τεχνολογικές αλλαγές, οι αναδιατάξεις της οικονομικής δομής και η αντίστοιχη διόγκωση της μεσαίας τάξης διάβρωσαν σε μεγάλο βαθμό τις ταξικές διαχωριστικές γραμμές στην ανταγωνιστική σχέση κεφαλαίου-εργασίας. Οι νέες διαιρετικές τομές στοιχειοθετούνται γύρω από δίπολα ποικίλων ονομασιών, όπως μεταξύ των υλιστικών και μεταυλιστικών αξιών³, αριστερού φιλελευθερισμού και δεξιού αυταρχισμού⁴ ή Νέας Δεξιάς και Νέας Αριστεράς.⁵ Ο βαθμός στον οποίο τα νέα αυτά δίπολα είναι αγκιστρωμένα σε (νέες) αντικειμενικές κοινωνικές διαιρέσεις, δηλαδή κατά πόσο αποτελούν ολοκληρωμένες διαιρετικές τομές, εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο συστηματικής διερεύνησης στη σχετική βιβλιογραφία. Από την επισκόπησή της, παρατηρείται ένα ευρύ φάσμα ευρημάτων, το οποίο περιλαμβάνει αντικρουόμενες διαπιστώσεις: από την αναγγελία της αποδυνάμωσης των διαιρετικών τομών, την εξασθένιση των κομματικών ταυτοτήτων και την ανάδειξη της θεματικής

²Βλ. S. M Lipset και S. Rokkan, «Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction», στο S. M. Lipset και S. Rokkan (επιμ) *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives*, The Free Press, New York 1967 και S. Bartolini και P. Mair, *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stability of European Electorates, 1885-1985*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

³Βλ. R. Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977 καθώς και του ίδιου, *Culture Shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, Princeton 1990 και *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton 1997.

⁴ Βλ. H. Kitschelt, *The transformation of European Social Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

⁵ Βλ. S. C. Flanagan και A.-R Lee, «The new politics, culture wars, and the authoritarian-libertarian value change in advanced industrial democracies», *Comparative Political Studies*, τομ.36, τχ. 3, 2003, σ. 235-270.

ψήφου (*issue voting*), αποσυνδεδεμένης από την κοινωνική βάση, έως τη σύνδεση αυτών των δίπολων με νέες αντικειμενικές διαιρέσεις.⁶

Η ρητή ή άρρητη παραδοχή που ωστόσο διέπει τις περισσότερες μελέτες περί δόμησης του ιδεολογικού χώρου είναι ότι όλες οι αντιπαραθέσεις, παλαιές και νέες, μπορούν να συνοψιστούν σε δύο γενικότερες διαστάσεις πολιτικού ανταγωνισμού: αφενός μια οικονομική-υλιστική αντιπαραθέση πάνω σε διανεμητικές προτιμήσεις και αφετέρου μια αντίστοιχη κοινωνικο-πολιτισμική αντιπαραθέση, η οποία βασίζεται σε μια σειρά από αξιακές τομές. Αυτό που διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση είναι η συγκεκριμένη νοηματοδότηση των δύο αυτών διαστάσεων, και η ακριβής άρθρωση των δίπολων πάνω στον δισδιάστατο χώρο. Για παράδειγμα, ο Kitschelt έχει διατυπώσει το επιχείρημα ότι, ο ιδεολογικός χώρος στα πολιτικά συστήματα της Ευρώπης δομείται από έναν οριζόντιο άξονα που συγκροτείται από την αντιπαραθέση σοσιαλισμού-καπιταλισμού και έναν αντίστοιχο κάθετο άξονα που συγκροτείται από την αντιπαραθέση φιλελεύθερων-αυταρχικών αξιακών προσανατολισμών. Σύμφωνα με τον Kitschelt, οι κοινωνικοοικονομικές αλλαγές των δεκαετιών 1970 και 1980 μετατόπισαν τον άξονα προτιμήσεων των ψηφοφόρων και ως αποτέλεσμα, τον άξονα ιδεολογικής αντιπαραθέσης των πολιτικών κομμάτων, από μια απλή εναλλακτική σοσιαλιστικής αριστεράς και καπιταλιστικής δεξιάς σε μια πιο περίπλοκη διάταξη αντιπαραβολής αριστερών-φιλελεύθερων και δεξιών-αυταρχικών εναλλακτικών. Με άλλα λόγια, ο νέος κύριος άξονας αντιπαραθέσης των

⁶Ο Franklin υποστηρίζει ότι η αποδυνάμωση των σταθερών εκλογικών συσπειρώσεων (ή ευθυγραμμίσεων -party alignment) γύρω από ένα κόμμα συνδέεται, με το γεγονός της απομάκρυνσης των παραδοσιακών πολιτικών συγκρούσεων από την κοινωνική τους βάση. Βλ. αναλυτικότερα, M. Franklin «The Decline of Cleavage Politics», στο M. Franklin, T. Mackie, H. Valen (επιμ) *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*, Cambridge University Press, Cambridge και New York 1992, σ. 383-405. Αυτές οι αλλαγές στην εκλογική συμπεριφορά έδωσαν ώθηση και στη διατύπωση της θεωρίας της «θεματικής ψήφου» (βλ. κυρίως R. J. Dalton, *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Chatham House, Chatham 1996). Μια ομάδα άλλων μελετητών συνέδεσε τα νέα δίπολα με αντίστοιχες νέες διαιρετικές τομές (βλ. κυρίως H. Kitschelt, *The transformation of European Social Democracy*, ό.π. και H. Kriesi, «The transformation of cleavage politics. The 1997 Stein Rokkan lecture», *European Journal of Political Research*, τχ. 33, 1998, σ. 165-185.

δεκαετιών 1970 και 1980 στην Ευρώπη αντιστοιχούσε στη διαγώνιο ανάμεσα στο άνω αριστερό τεταρτημόριο με το κάτω δεξί τεταρτημόριο του δισδιάστατου ιδεολογικού χώρου.⁷ Αργότερα, ως αποτέλεσμα νέων κοινωνικοοικονομικών αλλαγών κατά τη δεκαετία του 1990, ο Kitschelt διέγινωσε μια περαιτέρω περιστροφή του κύριου άξονα κομματικού ανταγωνισμού κατά ένα τέτοιο τρόπο ώστε να προσεγγίζει την απόλυτη σύμπτωση με τον κάθετο κοινωνικο-πολιτισμικό άξονα.⁸ Σε μια άλλη πιο πρόσφατη μελέτη, ο Kriesi και οι συνεργάτες του διατηρώντας την παραδοχή του δισδιάστατου ιδεολογικού χώρου, διαπίστωσαν μια δόμηση του κομματικού ανταγωνισμού να είναι ανάλογη με αυτή που είχε παρατηρήσει ο Kitschelt για τις δεκαετίες του 1970 και 1980 με τη διαφορά του εντοπισμού ενός τρίτου πόλου.⁹ Το τριπολικό αυτό σχήμα ουσιαστικά οφείλεται στην επιρροή μιας νέας αντιπαράθεσης που νοηματοδοτεί σε μεγάλο βαθμό τον κάθετο κοινωνικο-πολιτισμικό άξονα, αυτόν ανάμεσα στην ολοκλήρωση (*integration*) και την περιχαράκωση (*demarcation*), που έχει ως αποτέλεσμα τη διχοτόμηση ουσιαστικά του στρατοπέδου της «δεξιάς», μεταξύ μιας πολιτισμικά ανεκτικής, κοσμοπολίτικης δεξιάς και μιας πολιτισμικά συντηρητικής, εθνικιστικής δεξιάς.¹⁰

[Γράφημα 1: Υποθέσεις περί δόμησης ιδεολογικού χώρου ακριβώς εδώ]

⁷ Βλ. H. Kitschelt *The transformation of European Social Democracy*, ό.π., σ. 32.

⁸ Αυτή η «προσαρμογή» της προσέγγισής του παρουσιάζεται κυρίως στο H. Kitschelt, «Defense of the Status Quo as Equilibrium Strategy? New Dilemmas for European Social Democracy», *Ανακοίνωση στο συνέδριο της American Political Science Association*, San Francisco, 28 Αυγούστου-1 Σεπτεμβρίου 1996 καθώς και στον ίδιο, «Politische Konfliklinien in westlichen Demokratien: Ethnisch-kulturelle und wirtschaftliche Verteilungskonflikte», στο W. Heidtmeyer (επιμ.) *Autoritare Entwicklungen im Zeitalter der Globalisierung*, Campus Verlag Frankfurt, Mainz 2001, σ. 418-441.

⁹ Βλ. H. Kriesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschieer και T. Frey «Globalization and the transformation of the national political space: six European countries compared», *European Journal of Political Research*, τομ. 45, τχ. 6, 2006, σ. 921-956, και των ιδίων, *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

¹⁰ R. Lachat και H. Kriesi «Supply side: positioning political parties», στο H. Kriesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschieer και T. Frey, *West European Politics in the Age of Globalization*, ό.π., σ. 267-295 (274-275).

Βασικός στόχος της μελέτης είναι να διερευνηθεί κατά πόσο η απεικόνιση του ελληνικού ιδεολογικού χώρου ευθυγραμμίζεται με τις υποθέσεις και τα ευρήματα συγκριτικών μελετών που εστιάζουν στα πολιτικά συστήματα της Δυτικής Ευρώπης.

2. ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΔΙΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΛΗΛΗΣ ΠΗΓΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η «χωρική» προσέγγιση της διερεύνησης των τοποθετήσεων των πολιτικών κομμάτων και της ιδεολογικής τους αντιπαράθεσης βασίζεται στη «χωρική θεωρία του κομματικού ανταγωνισμού» (*spatial theory of competition*). Πρόκειται για μια προσέγγιση ιδιαίτερα διαδεδομένη, η οποία στηρίζεται στη γραφική αναπαράσταση των κομμάτων (με μια ή περισσότερες διαστάσεις) και με κριτήριο τις θέσεις τους γύρω από ορισμένα θέματα.¹¹ Η «χωρική θεωρία του κομματικού ανταγωνισμού» συνδέεται με την αντίστοιχη «θεωρία της σημαντικότητας του κομματικού ανταγωνισμού» (*saliency theory of party competition*)¹² και τη θεωρία της ονομαζόμενης «θεματικής ιδιοκτησίας» (*issue ownership*).¹³ Βασική αρχή είναι ότι οι

¹¹ Βλ. ενδεικτικά μεταξύ άλλων, J. M. Enelow και M. J. Hinich, *The Spatial Theory of Voting: An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, M. Laver και W. B. Hunt, *Policy and Party Competition*, Routledge, New York και London 1992, M. J. Hinich και M. C. Munger «Political Ideology, Communication, and Community», στο W. A. Barnett, M. J. Hinich και N. J. Schofield (επιμ.) *Political Economy: Institutions, Competition, and Representation*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, σ. 25-50 και M. D. McDonald και I. Budge, *Elections, Parties, Democracy: Conferring the Median Mandate*, Oxford University Press, Oxford 2005.

¹² Η «θεωρία της σημαντικότητας του κομματικού ανταγωνισμού» αναπτύχθηκε από τον D. Robertson, *A Theory of Party Competition*, Wiley, London 1976. Αυτή η θεωρία αποτέλεσε και τη βάση του ερευνητικού προγράμματος της Ομάδας Ανάλυσης Προεκλογικών Προγραμμάτων (Manifesto Research Group (MRG)/ Comparative Manifestos Project (CMP) που χρηματοδοτήθηκε από το European Consortium for Political Research υπό την επίβλεψη των Ian Budge και David Robertson. Βλ. I. Budge, D. Robertson και D. Hearl (επιμ.), *Ideology, Strategy, and Party Change: A Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in Nineteen Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, H-D. Klingemann, R. I. Hofferbert και I. Budge, *Parties, Policies, and Democracy*, Westview, Boulder: Colo 1994.

¹³ Βλ. κυρίως I. Budge και D. Farlie, *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-Three Democracies*, Allen και Unwin, London 1983 και J. R. Petrocik, «Issue

τοποθετήσεις των κομμάτων μπορεί να προσδιοριστούν από την έμφαση που αποδίδουν για μια σειρά ζητημάτων και όχι απαραίτητα από τη διατύπωση μιας ξεκάθαρης θέσης. Επομένως, τα κόμματα ανταγωνίζονται στη βάση διαφορετικών προτεραιοτήτων και επιλέγουν να τονίσουν την προτίμησή τους προς μια θέση, αποσιωπώντας οποιαδήποτε διαφωνία τους σχετικά με μια άλλη θέση και έκφραση αντιτιθέμενων απόψεων.

Κοινό σημείο προβληματισμού των μελετητών είναι αυτό του εντοπισμού της κατάλληλης μεθόδου εκτίμησης των πολιτικών θέσεων των κομμάτων. Στη διεθνή βιβλιογραφία εντοπίζονται διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις: οι έρευνες κοινής γνώμης, οι έρευνες εμπειρογνομών (*expert surveys*) και πολιτικών ελίτ (*elit surveys*), η ανάλυση των προεκλογικών προγραμμάτων των κομμάτων (*analysis of party programs and manifestos*).¹⁴ Ο Peter Mair, αφού πρώτα τις ομαδοποιεί και αναλύει κάθε μία διεξοδικά, καταλήγει ότι οι εγκυρότερες και πιο αξιόπιστες είναι η ανάλυση των προεκλογικών προγραμμάτων των κομμάτων και οι έρευνες εμπειρογνομών.¹⁵ Ωστόσο, αντιπαραβάλλοντας τις δύο μεθόδους, υποστηρίζει ότι οι έρευνες εμπειρογνομών στερούνται ορισμένων σημαντικών αντικειμενικών κριτηρίων.¹⁶ Τα πλεονεκτήματα από την επεξεργασία των προεκλογικών προγραμμάτων των κομμάτων συνοψίζονται στα ακόλουθα: Αρχικώς περιέχουν ένα

Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study», *American Journal of Political Science*, τχ. 40, 1996, σ. 825-850.

¹⁴Σε αυτό το σημείο θα μπορούσε να προστεθεί και μια νέα μέθοδος, την οποία πρόσφατα εισήγαγε ο Kriesi και οι συνεργάτες του, αυτή της ανάλυσης περιεχομένου (με κωδικογράφηση με το χέρι) άρθρων από εφημερίδες ευρείας κλίμακας. Η εν λόγω μέθοδος χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων του ερευνητικού προγράμματος «National Political Change in a Globalizing World» με επικεφαλής τον Kriesi και ερευνητική ομάδα από τα Πανεπιστήμια της Ζυρίχης και Μονάχου. Βλ. H. Kriesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschieer και T. Frey «Globalization and the transformation of the national political space: six European countries compared», *European Journal of Political Research*, ό.π και των ιδίων, *West European Politics in the Age of Globalization*, ό.π. και την νεότερη μελέτη του S. Bornschieer «The new cultural divide and the two-dimensional political space in Western Europe», *West European Politics*, том.33, τχ. 3, 2010, σ. 419-44. Βλ. και την ιστοσελίδα του προγράμματος: <http://www.ipz.uzh.ch/forschung/npw.html#11>

¹⁵Βλ. P. Mair, «Searching for the positions of political actors: a review of approaches and a critical evaluation of expert surveys», στο M. Laver (επιμ) *Estimating the Policy Positions of Political Actors*, Routledge, New York 2001, σ. 10-30.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 18-27.

ευρύ φάσμα θεμάτων, προβληματισμών και πολιτικών τοποθετήσεων. Παράλληλα, δίνεται η δυνατότητα εκτίμησης των θέσεων των κομμάτων τόσο σε συγκριτικό, όσο και σε διαχρονικό επίπεδο. Διατυπώνονται την ίδια χρονική περίοδο για όλα τα κόμματα και καθίστανται συγκρίσιμα τόσο με τα αντίστοιχα προγράμματα των αντιπάλων κομμάτων, όσο και με άλλων εκλογικών αναμετρήσεων. Τέλος, προσφέρεται ένα εξαιρετικά πλούσιο ερευνητικό υλικό προς επεξεργασία για τον μελετητή (ως προς αυτό το σημείο, πρβλ. αναλυτικότερα παρακάτω).

3. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Βασικός στόχος της μελέτης είναι να προσφέρει μια ενδελεχή προσέγγιση της δομής (*structure*) του ιδεολογικού χώρου στο ελληνικό κομματικό σύστημα από το 1999 έως και το 2009 και κατ' επέκταση και της θέσης (*position*) που καταλαμβάνουν συγκεκριμένα θέματα (*issues-categories*) σε αυτόν τον χώρο. Ταυτόχρονα, μελετάται εμπειρικά και το ερώτημα της έντασης και σημαντικότητας (*salience*) αυτών των θεμάτων και κατά πόσο μπορούν να διαπιστωθούν τάσεις αυξημένης πολιτικοποίησης γύρω από ορισμένα θέματα ανά εκλογική αναμέτρηση. Επίσης, επιχειρείται να εντοπιστούν οι ακριβείς θέσεις των κομμάτων στον ιδεολογικό χώρο, εξετάζοντας την εγγύτητα (*proximity*) ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και τα συγκεκριμένα θέματα. Επομένως, η μελέτη πρωτίστως στοχεύει σε μια ανάλυση των ιδεολογικών προτιμήσεων και προτεραιοτήτων από την πλευρά της «πολιτικής προσφοράς» (*supply-side*) στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία. Παράλληλα, μελετάται συμπληρωματικά (για το 2009) και η πλευρά της «πολιτικής ζήτησης» (*demand-side*), δηλαδή οι πολιτικές προτιμήσεων του ελληνικού εκλογικού σώματος. Διευκρινίζεται ότι η οριοθέτηση του ανώτερου χρονικού πλαισίου

σχετίζεται με την διαθεσιμότητα των ερευνητικών πηγών που χρησιμοποιούνται για την προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων της μελέτης.

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται στην ανάλυση των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων στις Ευρωεκλογές. Χρησιμοποιήθηκε η ερευνητική βάση δεδομένων του προγράμματος «*Euromanifesto Project*» (EMP)¹⁷ του Mannheim Centre for European Social Research (MZES) της περιόδου 1979-2004 και για τα μανιφέστα των Ευρωεκλογών του 2009 χρησιμοποιήθηκε η βάση δεδομένων του «*Manifesto Study 2009*» του ερευνητικού προγράμματος PIREDEU. Οι δύο βάσεις δεδομένων που χρησιμοποιούνται προσφέρουν κωδικοποιημένα δεδομένα από τα επίσημα προγράμματα των κομμάτων από όλες τις Ευρωεκλογές. Βασική θεωρητική παραδοχή της κωδικογράφησης τους είναι η «θεωρία της σημαντικότητας του κομματικού ανταγωνισμού». Αν και η βάση δεδομένων του MZES ξεκινάει από τις πρώτες Ευρωεκλογές του 1979, στην περίπτωση της μελέτης των ελληνικών πολιτικών κομμάτων, είναι αναγκαίο να γίνει μια οριοθέτηση της περιόδου μελέτης. Δεν μπορεί να διερευνηθεί η περίοδος 1981-1994, ελλείψει των προεκλογικών προγραμμάτων για το κόμμα της ΝΔ. Επομένως, η περίοδος της σκιαγράφησης του ιδεολογικού χώρου στην Ελλάδα μέσω των ευρωπαϊκών μανιφέστων ορίστηκε ως αυτή της τελευταίας δεκαετίας (1999-2009) και τα κόμματα που μελετήθηκαν ανά ευρωπαϊκή αναμέτρηση είναι τα ακόλουθα: ΠΑΣΟΚ (1999-

¹⁷Οι απαρχές του EMP εντοπίζονται στο ερευνητικό πρόγραμμα –σταθμός της «Ομάδας Ανάλυσης Προεκλογικών Προγραμμάτων» (Manifesto Research Group (MRG)/ Comparative Manifestos Project (CMP) που κωδικοποιεί και μελετάει προεκλογικά προγράμματα εθνικών εκλογών από το 1945 έως σήμερα σε περισσότερες από 50 χώρες. Βλ αναλυτικότερα <http://www.manifestoproject.wzb.eu>.

Παρότι το έργο της ερευνητικής ομάδας του MRG/CMP είναι καταξιωμένο, έχει ασκηθεί κριτική από διάφορους μελετητές. Μια από τις σημαντικότερες είναι ότι τα μανιφέστα περιέχουν γενικολογίες, τα κόμματα αποφεύγουν ξεκάθαρες τοποθετήσεις και το εκλογικό σώμα δεν τα διαβάζει (ούτε πολλές φορές είναι καν ενημερωμένο για την έκδοσή τους (Dolezal 2008: 67). Το πρόγραμμα μελέτης των Ευρωπαϊκών Μανιφέστων ξεκίνησε το 2000, όταν ο Καθηγητής Hermann Schmitt (MZES) προσάρμοσε τις μεθόδους του MRG/CMP σε προεκλογικά προγράμματα Ευρωεκλογών. Βλ. αναλυτικότερα A. Wüst και A. Volkens, *Euromanifesto Coding Instructions, MZES Working Paper*, 64, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, Mannheim 2003, καθώς και την ιστοσελίδα του προγράμματος: <http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/manifestos>

2009), ΝΔ (1999-2009), ΚΚΕ (1999-2009), ΣΥΝ/ΣΥΡΙΖΑ (1999-2009), ΛΑΟΣ (2004-2009), ΔΗΚΚΙ (1999) και Οικολόγοι (2009).

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης αναφέρονται ερωτήματα όπως τα ακόλουθα: Ποιες είναι οι πολιτικές προτεραιότητες των κομμάτων ανά αναμέτρηση και ποιες τάσεις διαμορφώνονται συγκριτικά και διαχρονικά; Κατά πόσο μεταβάλλεται το περιεχόμενο του ιδεολογικού προφίλ των δύο μεγάλων κομμάτων, τα οποία στο διάστημα που εξετάζουμε ήταν είτε το εκάστοτε κυβερνών κόμμα είτε αντιπολιτευτικό και επομένως διατηρούνται σταθερές οι τοποθετήσεις ως κυβέρνηση και ως αντιπολίτευση; Κατά πόσο αντανάκλαται στη δομή του πολιτικού και ιδεολογικού ανταγωνισμού ο χαρακτήρας (ήπιος ή πολωμένος) που έχουν προσδώσει τα κόμματα στην αναμέτρηση; Πως διαμορφώνονται οι διαστάσεις του πολιτικού ανταγωνισμού με την είσοδο το 2004 ενός ακροδεξιού κόμματος;

Η μελέτη των προτιμήσεων πολιτικής των ψηφοφόρων επικεντρώνεται στην τελευταία ευρωπαϊκή εκλογική αναμέτρηση του 2009. Χρησιμοποιείται η μετεκλογική έρευνα εκλογικού σώματος (*Voter Study*) του European Election Study (EES 2009), ενός εκ των θεματικών του ερευνητικού προγράμματος «Providing an Infrastructure for Research on Electoral Democracy in the European Union (PIREDEU).¹⁸ Ο λόγος για τον οποίο περιορίζεται η σύγκριση κομμάτων και ψηφοφόρων μόνο στις Ευρωεκλογές του 2009 είναι η έλλειψη κατάλληλων δεδομένων. Υπογραμμίζεται ότι για πρώτη φορά στο EES 2009 ενσωματώθηκε μια

¹⁸ EES (2009), European Parliament Election Study 2009, Voter Study, Advance Release, 7/4/2010, (www.piredeu.eu). Η έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα ήταν αντιπροσωπευτική τηλεφωνική πανελλαδική έρευνα 1000 ατόμων (18 ετών και άνω) και πραγματοποιήθηκε το διάστημα 09/06/2009 – 03/07/2009 από την GALLUP, με ανάθεση διεξαγωγής της έρευνας στην Ελλάδα στην εταιρεία Metron Analysis. Βλ. σχετικά με το Voter Study του PIREDEU, M. H. van Egmond, E. V. Sapir, W. van der Brug, S. B. Hobolt, M. N. Franklin, *EES 2009 Voter Study Advance Release Notes*, University of Amsterdam, Amsterdam 2010, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του προγράμματος.

σειρά ερωτήσεων που ουσιαστικά επιτρέπουν μια κάπως ολοκληρωμένη διερεύνηση της δομής του ιδεολογικού χώρου στην Ελλάδα.

4. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η βάση δεδομένων του *Euromanifesto Project* περιέχει ποσοστά πολιτικών αναφορών (*quasi-sentences*)¹⁹, τα οποία συσχετίζονται με συγκεκριμένα θέματα. Εξαιτίας της διαφορετικής έκτασης που μπορεί να έχει ένα μανιφέστο από ένα άλλο, τυποποιείται ο αριθμός των αναφορών για καθένα από τα θέματα, έτσι ώστε τα κωδικογραφημένα προγράμματα να είναι μεταξύ τους απολύτως συγκρίσιμα. Στη μελέτη μας επιλέχθηκε ένα συγκεκριμένο σύνολο θεμάτων, τα οποία στη συνέχεια ομαδοποιήθηκαν σε συνολικά ένδεκα ιδεολογικές κατηγορίες.²⁰ Αυτές είναι οι ακόλουθες: *οικονομικός φιλελευθερισμός, κοινωνικός φιλελευθερισμός, κράτος πρόνοιας/αναδιανομή, δημοσιονομική πειθαρχία, περιβάλλον, οικονομική*

¹⁹Μια αναφορά (*quasi-sentence*) είναι μια πολιτική τοποθέτηση. Στην πιο απλή της μορφή, μπορεί να είναι μια πρόταση. Επομένως, πολλές φορές το σημείο στίξης αποτελεί για τους κωδικογράφους μια κατευθυντήρια γραμμή για την εύρεση των όλων των αναφορών στο μανιφέστο. Ωστόσο, υπάρχουν πολλές σύνθετες περιπτώσεις, όπου είτε μια ολόκληρη παράγραφος μπορεί να αποτελέσει μια και μοναδική αναφορά, είτε μια πρόταση να περικλείει διαφορετικές πολιτικές τοποθετήσεις (βλ. D. Braun, M. Salzwedel, C. Stumpf και A. Wüst, *Euromanifesto Documentation*, διαθέσιμο στο http://www.ees-homepage.net/docs/EM_documentation.pdf, 2006, σ. 40). Οι κωδικογράφοι τόσο του EMP, όσο και του MRG/CMP συμμετέχουν σε μια σειρά εκπαιδευτικών σεμιναρίων, με στόχο την καλύτερη εκπαίδευση και εξάσκηση. Επίσης, βρίσκονται σε επικοινωνία με τους συντονιστές των προγραμμάτων και σε δύσκολες περιπτώσεις κωδικογράφησης τυχαίνει να αποφασίζεται και μετάφραση τμήματος του μανιφέστου. Συνοπτικά, η διαδικασία που τηρείται στο πρόγραμμα κωδικογράφησης των ευρωπαϊκών μανιφέστων είναι η ακόλουθη: ο κωδικογράφος χωρίζει την παράγραφο με βάση τις αναφορές. Ακολούθως, επιλέγει σε ποιον τομέα (domain) και σε ποια κατηγορία (ή υπο-κατηγορία, category/sub-category) θα κωδικογραφήσει την κάθε μια αναφορά, ακολουθώντας το *Euromanifesto Coding Scheme*. Επίσης, θα πρέπει να επιλέξει σε ποιο «επίπεδο διακυβέρνησης» (*governmental frame*) εντάσσεται κάθε μια αναφορά (εθνικό, ευρωπαϊκό, παγκόσμιο ή απροσδιόριστο). Αυτή η διαδικασία επαναλαμβάνεται για κάθε αναφορά που υπάρχει στην παράγραφο. Στη συνέχεια, προχωρεί στην επόμενη παράγραφο και εφαρμόζει ακριβώς την ίδια διαδικασία (βλ. D. Braun, S. Mikhaylov και H. Schmitt, *EES 2009: Manifesto Study Documentation*, 01/04/2010 (www.piredeu.eu), σ. 21).

²⁰ Το ονομαζόμενο *Euromanifesto Coding Scheme* (EMCS) περιλαμβάνει ένα σύνολο από τομείς: εξωτερικές σχέσεις, ελευθερία και δημοκρατία, πολιτικό σύστημα, οικονομία, κράτος πρόνοιας και ποιότητα ζωής, κοινωνικές ομάδες. Αυτοί οι κύριοι τομείς περιέχουν πολλές κατηγορίες και υπο-κατηγορίες αντιστοίχως.

ολοκλήρωση, ευρωσκεπτικισμός, μετανάστες/εθνική κουλτούρα, νόμος και τάξη, πολιτική διαφθορά και εθνική άμυνα.

Όλες οι ιδεολογικές κατηγορίες της μελέτης έχουν προσδιοριστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να υποδηλώνουν σαφή κατεύθυνση. Αναλυτικότερα, ένα βασικό στοιχείο στην κατασκευή τους είναι αυτό της διάκρισης ανάμεσα σε αναφορές με θετική ή αρνητική σήμανση για κάθε ένα από τα επιλεγμένα θέματα. Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να υπογραμμιστεί ότι ένα σημαντικό όφελος από τη χρήση της βάσης του *Euromanifesto Project*, σε σύγκριση με την αντίστοιχη του MRG/CMP, είναι ότι είναι διαθέσιμη η κατεύθυνση (θετική ή αρνητική) των τοποθετήσεων των κομμάτων στις περισσότερες κατηγορίες. Αυτό το πλεονέκτημα είναι πολύ σημαντικό και στο επίπεδο εφαρμογής της μεθόδου που έχει χρησιμοποιηθεί στην παρούσα μελέτη.

Διευκρινίζεται ότι τα δεδομένα της κάθε ιδεολογικής κατηγορίας υπολογίστηκαν από το άθροισμα όλων των θετικών αναφορών, λαμβάνοντας υπόψη (όπου υπήρχαν) τις αντίστοιχες αρνητικές αναφορές. Αυτή η μέθοδος εφαρμόστηκε για όλα τα κόμματα της μελέτης και για κάθε μια από τις τρεις ευρωπαϊκές αναμετρήσεις.

Η τελική επιλογή των ανωτέρω κατηγοριών στηρίζεται σε δύο βασικά κριτήρια: ιδεολογική σαφήνεια και εννοιολογική συνάφεια. Ως προς το πρώτο κριτήριο, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η επιλογή αυτών των ιδεολογικών κατηγοριών ουσιαστικά αντικατοπτρίζει βασικές διαστάσεις του πολιτικού ανταγωνισμού. Πρόκειται για την οικονομική, κοινωνικό-πολιτισμική και εκείνη της ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης. Ειδικότερα: ο *οικονομικός φιλελευθερισμός*, το *κράτος πρόνοιας/αναδιανομή* και η *δημοσιονομική πειθαρχία* αντιστοιχούν στην οικονομική διάσταση, ο *κοινωνικός φιλελευθερισμός*, ο *νόμος και τάξη* και το *περιβάλλον* αντιστοιχούν στην ευρύτερη κοινωνικό-πολιτισμική διάσταση,

συμπεριλαμβανομένων και των διαστάσεων «Νέας Πολιτικής», η οικονομική ολοκλήρωση, ο ευρωσκεπτικισμός, και οι μετανάστες/εθνική κουλτούρα αντιστοιχούν στην αντιπαράθεση ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης. Τέλος, οι κατηγορίες της πολιτικής διαφθοράς και της εθνικής άμυνας αποτελούν τις κατηγορίες αμιγώς «ελληνικού ενδιαφέροντος». Το δεύτερο κριτήριο, αυτό της εννοιολογικής συνάφειας, σχετίζεται με την προσπάθεια εξισορρόπησης ανάμεσα στις αφαιρετικές ιδεολογικές κατηγορίες (όπως πχ. ο οικονομικός φιλελευθερισμός) και σε συγκεκριμένα πολιτικά ζητήματα (όπως πχ. οι ιδιωτικοποιήσεις). Βασική μεθοδολογική αρχή ήταν αυτή της επιλογής εκείνων των ζητημάτων (που αντιστοιχούν σε κατηγορίες και υπο-κατηγορίες του *Euromanifestos codebook*), των οποίων οι (διαθέσιμοι) ορισμοί να συνάδουν πλήρως με μια από τις ιδεολογικές κατηγορίες. Παράλληλα, αποφασίστηκε για την κατασκευή των ιδεολογικών κατηγοριών να μην εφαρμοστούν προκαταρκτικές τεχνικές μείωσης δεδομένων (*data reduction techniques*), όπως αυτή της ανάλυσης παραγόντων (*factor analysis*) στο σύνολο της βάσης δεδομένων. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να μας επέτρεπε να εισαγάγαμε περισσότερα θέματα στην ανάλυσή μας και να προέκυπταν αντίστοιχοι ποσοτικοποιημένοι προσδιοριστικοί παράγοντες. Ωστόσο, υποκρύπτει το κόστος ενός λιγότερο στοχευμένου εννοιολογικά πλαισίου, του περισσότερου «θορύβου» στην εμπειρική ανάλυση λόγου εμφάνισης μεγάλου πλήθους μεταβλητών, της περιορισμένης εγκυρότητας περιεχομένου των σύνθετων κατηγοριών.²¹

Στον Πίνακα 1 παρατίθενται αναλυτικά οι ιδεολογικές κατηγορίες, συμπεριλαμβανομένων και των θεμάτων που ορίζουν κάθε μια από αυτές.

²¹L. Ray «Validity of measured party positions on European integration: Assumptions, approaches, and a comparison of alternative measures», *Electoral Studies*, τομ. 26, τχ. 1, 2007, σ. 11-22 (12) και H. Keman, «Experts and manifestos: Different sources-Same results for comparative research?», *Electoral Studies*, τομ. 26, τχ. 1, 2007, σ. 76-89 (78).

[Πίνακας 1: Ιδεολογικές κατηγορίες και θέματα ακριβώς εδώ]

Οι δέσμες ερωτήσεων του EES 2009 που αφορούν στη διερεύνηση ιδεολογικών στάσεων των ψηφοφόρων, μας επέτρεψαν τη δημιουργία έξι μεταβλητών που αντιστοιχούν στις έξι από τις ένδεκα ιδεολογικές κατηγορίες που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση του κομματικού λόγου. Παρόλο που η μελέτη ψηφοφόρων πραγματοποιείται με λιγότερες μεταβλητές, το θεματικό εύρος των μεταβλητών που χρησιμοποιούμε για την ανάλυση της πολιτικής ζήτησης (νόμος και τάξη, κοινωνικός φιλελευθερισμός, μετανάστες/εθνική κουλτούρα, ευρωσκεπτικισμός, κράτος πρόνοιας/αναδιανομή, οικονομικός φιλελευθερισμός) είναι επαρκές για τη χαρτογράφηση των βασικών χαρακτηριστικών της δομής του ιδεολογικού χώρου.

4.1 Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων: πολυδιάστατη κλιμακοποίηση

Η ανάλυση των δεδομένων βασίζεται σε μια μέθοδο της στατιστικής ανάλυσης πολυμεταβλητών δεδομένων, η οποία ονομάζεται «μέθοδος της πολυδιάστατης κλιμακοποίησης» (*Multidimensional Scaling*-MDS). Ειδικότερα, επιλέχθηκε για τους ερευνητικούς σκοπούς της παρούσας μελέτης ένα από τα είδη αυτής της μεθόδου, αυτό της «πολυδιάστατης εκτύλιξης» (*Multidimensional Unfolding* -MDU).²² Ο όρος της «πολυδιάστατης κλιμακοποίησης» χρησιμοποιείται στην στατιστική τόσο υπό μια ευρεία, όσο και στενή έννοια.²³ Υπό την ευρεία έννοια, ο όρος αναφέρεται σε εκείνες τις τεχνικές που παράγουν ένα γράφημα του εικονικού

²² Βλ. αναλυτικότερα για τη μέθοδο «*Multidimensional Scaling*» μεταξύ άλλων τα εγχειρίδια των T. F. Cox και M. A. A. Cox, *Multidimensional Scaling*, 2^η έκδοση, Chapman and Hall/CRC, London 2000, I. Borg και P. Groenen, *Modern Multidimensional Scaling. Theory and Applications*, 2nd Edition, Springer, New York 2005.

²³ Θ. Ι. Κωνσταντινίδης, Η Μέθοδος της Πολυδιάστατης Κλιμακοποίησης-Εφαρμογές, *Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία*, ΜΠΣ Τμήματος Μαθηματικών ΑΠΘ 2009, σ.10.

χώρου των αντικειμένων των δεδομένων. Υπό την στενή έννοια του όρου, ο μελετητής έχει τη δυνατότητα να συγκεντρώσει πληροφορίες που αφορούν στην ομοιότητα (*similarity*) ή στην ανομοιότητα (*dissimilarity*) μεταξύ των στοιχείων ενός συνόλου αντικειμένων με βάση ορισμένα μετρήσιμα χαρακτηριστικά τους. Σε αυτή την περίπτωση, από την εφαρμογή της μεθόδου προκύπτουν δεδομένα που θεωρούνται ποσότητες οποιασδήποτε μορφής ομοιότητας ή ανομοιότητας ή ακόμα και ποσότητες που αφορούν μονάδες απόστασης. Στη βιβλιογραφία, οι έννοιες της ομοιότητας και ανομοιότητας, συνοψίζονται στη γενικότερη έννοια της εγγύτητας (*proximity*).

Αν και η χρησιμότητα της μεθόδου της πολυδιάστατης κλιμακοποίησης για τη μελέτη του ιδεολογικού χώρου να μην γίνεται άμεσα προφανής με μία πρώτη ανάγνωση, ευελπιστούμε να δείξουμε ότι η εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου στο κύριο ερευνητικό ερώτημα της μελέτης μας είναι δυνατή και συνεπάγεται σημαντικά πλεονεκτήματα.²⁴ Ο σημαντικότερος και προφανής λόγος επιλογής αυτής της στατιστικής μεθόδου προέρχεται κυρίως από την ευρεία έννοια του όρου. Είναι αυτός της «οπτικοποίησης» του ιδεολογικού χώρου. Από την εφαρμογή της μεθόδου (*unfolding solutions/ «αποτελέσματα εκτύλιξης»*) στα δεδομένα του ερευνητικού υλικού που χρησιμοποιούνται στη μελέτη, προκύπτουν –όπως παρουσιάζονται στην επόμενη ενότητα– εύκολα κατανοητές γεωμετρικές (γραφικές) αναπαραστάσεις των αποτελεσμάτων. Ειδικότερα, επιλέχθηκε η μέθοδος της «πολυδιάστατης εκτύλιξης» γιατί προσφέρει τη δυνατότητα της προβολής ενός εικονικού χώρου όπου βρίσκονται

²⁴ Σημειώνεται ότι η μέθοδος της «πολυδιάστατης κλιμακοποίησης» αποτελεί μια από τις κυριότερες και αναπτυσσόμενες τα τελευταία χρόνια μεθοδολογίες και έχει γίνει δημοφιλής σε αρκετές επιστημονικές ειδικότητες, όπως ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους, οικονομολόγους και ερευνητές αγοράς, εκπαιδευτικούς, βιοχημικούς, γενετιστές (βλ. *στο ίδιο*, σ. 12). Στον χώρο της πολιτικής επιστήμης, η μέθοδος εφαρμόστηκε κυρίως στο ερευνητικό πρόγραμμα που έγινε αναφορά ανωτέρω, υπό τον επιστημονικό συντονισμό του Kriesi. Επισημαίνεται ότι είχε εφαρμοστεί και νωρίτερα από τον W. Van der Brug, «Voters' perceptions and party dynamics», *Party Politics*, τομ. 5, τχ. 2, 1999, σ. 147-169, χωρίς όμως να απεικονίζονται στον ίδιο διδιάστατο χώρο τα αντικείμενα της μελέτης, γεγονός που δυσχεραίνει την ανάλυση.

μαζί τα «αντικείμενα» του ερευνητικού μας πεδίου, δηλαδή τα κόμματα ή οι ψηφοφόροι και οι αντίστοιχες ιδεολογικές κατηγορίες. Διευκρινίζεται ότι πρόκειται για έναν «εικονικό» χώρο, εφόσον τα αντικείμενά του (εν προκειμένη περίπτωση, τα κόμματα ή οι ψηφοφόροι και οι ιδεολογικές κατηγορίες) δεν ανήκουν εν γένει σε κάποιο υπαρκτό κοινό γεωμετρικό χώρο. Ως εκ τούτου, κατασκευάζονται γραφήματα εικονικού χώρου και τα αντικείμενα της μελέτης μας καταλαμβάνουν διακεκριμένα σημεία.

Από την εφαρμογή της μεθόδου της «πολυδιάστατης εκτύλιξης», υπό την στενή έννοια του όρου, προκύπτουν πίνακες εγγυτήτων (*proximity matrix*) που στη μελέτη μας αφορούν αριθμητικές τιμές, οι οποίες υποδεικνύουν την εγγύτητα (μέτρηση αποστάσεων ομοιότητας ή ανομοιότητας- *between-sets proximities*) μεταξύ κομμάτων (ή ψηφοφόρων) και ιδεολογικών κατηγοριών. Διευκρινίζεται ότι δεν υποδεικνύουν εγγυτήτες μεταξύ των αντικειμένων (*within-sets proximities*)²⁵—στη δική μας περίπτωση εγγυτήτες μεταξύ κομμάτων και μεταξύ ιδεολογικών κατηγοριών αντιστοίχως. Η μέθοδος της «πολυδιάστατης εκτύλιξης» εφαρμόζεται καλύτερα όταν τα δεδομένα συνιστούν αποτελέσματα προτιμήσεων (όπως για παράδειγμα, αποτελέσματα κατόπιν σχετικής κατάταξης) διαφορετικών υποκειμένων (πολιτικών κομμάτων ή ψηφοφόρων) για μια σειρά από αντικείμενα προτίμησης (ιδεολογικές κατηγορίες).²⁶ Αυτή η παρατήρηση συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τους μεθοδολογικούς στόχους της μελέτης μας και ουσιαστικά διευκόλυνε την εφαρμογή της μεθόδου στην σκιαγράφηση του ιδεολογικού χώρου.

Ειδικότερα, επί τη βάσει του αθροίσματος που συγκέντρωσε κάθε μια από τις ιδεολογικές κατηγορίες, έγινε μια ιεράρχησή τους για κάθε κόμμα ξεχωριστά, ώστε να προσδιοριστούν οι αρχικές αστάθμιστες εγγυτήτες ανάμεσα στα κόμματα και στις

²⁵ Βλ. I. Borg και P. Groenen, *ό.π.*, σ.293.

²⁶ Στο *ίδιο*, σ. 293.

ιδεολογικές κατηγορίες. Παράλληλα, στοχεύοντας και στη διερεύνηση της έντασης και σημαντικότητας της σχέσης, μετρήθηκε και η συνολική σημασία (συχνότητα του συνόλου των αναφορών για κάθε ιδεολογική κατηγορία ανά κόμμα) ως στάθμιση και τελικώς, σε αυτά τα δεδομένα εφαρμόστηκε η μέθοδος της «πολυδιάστατης εκτύλιξης».²⁷

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η διάσταση στην οποία απεικονίζονται τα δεδομένα δεν ήταν *a priori* γνωστή. Όπως θα γίνει εμφανές και στην επόμενη ενότητα των αποτελεσμάτων, η κατάλληλη διάσταση που προέκυψε για όλα τα γραφήματα είναι η διδιάστατη. Για κάθε αποτέλεσμα «εκτύλιξης» εφαρμόστηκε ένας διαφορετικός αριθμός διαστάσεων και η τελική επιλογή ελέγχθηκε με βάση τον ονομαζόμενο δείκτη της μη-προσαρμογής της λύσης (*badness-of-fit values* ή «σφάλμα» *Kruskal's Stress*).

5. ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΨΗΦΟΦΟΡΩΝ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Σε αυτή την ενότητα της μελέτης παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της διερεύνησης των ιδεολογικών προτιμήσεων και προτεραιοτήτων των πολιτικών κομμάτων και του εκλογικού σώματος την τελευταία δεκαετία. Σε ό,τι αφορά την απεικόνιση του ιδεολογικού χώρου που προκύπτει από την ανάλυση κομματικού λόγου, υπογραμμίζεται ότι για λόγους παρουσίασης έγινε περιστροφή των

²⁷ Διευκρινίζονται τα ακόλουθα σημεία ως προς την εφαρμογή της τεχνικής: κάθε μια από τις ιδεολογικές κατηγορίες σχηματίζεται από την αφαίρεση του συνόλου των ζητημάτων με αρνητική σημασία από τα αντίστοιχα με θετική. Αυτά τα αποτελέσματα για κάθε κόμμα ξεχωριστά και για κάθε μια ιδεολογική κατηγορία ιεραρχούνται από το 1 έως και το 11, υποδηλώνοντας τη μέγιστη «ομοιότητα» (1) μέχρι και τη μέγιστη «ανομοιότητα» (11). Εν συνεχεία, χρησιμοποιούνται και οι σταθμίσεις, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στην ανάλυση και οι οποίες αντιπροσωπεύουν τη συχνότητα του συνόλου των αναφορών που επιλέχθηκαν για κάθε μια ιδεολογική κατηγορία ανά πολιτικό κόμμα. Οι τελικές αποστάσεις προσδιορίζονται με βάση αυτές τις σταθμίσεις, διασφαλίζοντας μεγαλύτερη εγκυρότητα και αξιοπιστία στα τελικά αποτελέσματα που παρουσιάζονται στα γραφήματα.

δισδιάστατων γραφημάτων, ακολουθώντας τον εξής κανόνα: ο οικονομικός άξονας να είναι πάντα ο οριζόντιος (εκκινώντας από αριστερά προς τα δεξιά: από το κράτος πρόνοιας/αναδιανομή προς τον οικονομικό φιλελευθερισμό). Ταυτόχρονα, ακολουθώντας την στρατηγική του Kriesi και των συνεργατών του, σχεδιάστηκε και ένας δεύτερος κάθετος άξονας σε κάθε γράφημα, ο οποίος ουσιαστικά προκύπτει από την ένωση εκείνων των ιδεολογικών κατηγοριών, οι οποίες ουσιαστικά «ευθύνονται» για τη διασπορά των κομμάτων. Με άλλα λόγια, από όλες τις πιθανές νοητές γραμμές που μπορούν να σχηματιστούν μεταξύ των ιδεολογικών κατηγοριών, εκτός των οικονομικών κατηγοριών, επιλέχθηκε εκείνη που ευθυγραμμίζεται καλύτερα με τον νοητό άξονα διασποράς των κομμάτων. Οι ιδεολογικές κατηγορίες που σχηματίζουν τον δεύτερο άξονα διαφοροποιούνται από αναμέτρηση σε αναμέτρηση, όπως αντίστοιχα και ο βαθμός της συσχέτισης μεταξύ των δύο αξόνων. Σε αυτό το σημείο, υπενθυμίζεται ότι οι αποστάσεις ανάμεσα στα κόμματα και στις ιδεολογικές κατηγορίες αποτελούν *σχετικές αποστάσεις*. Για παράδειγμα μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ένα κόμμα υιοθετεί κοινωνικά φιλελεύθερες θέσεις, μόνο αν το σημείο που τοποθετείται στο γράφημα είναι πολύ κοντά σε αυτή την κατηγορία και όχι απαραίτητα επειδή βρίσκεται στο άνω μέρος της γραφικής απεικόνισης.²⁸

5.1 Κόμματα (1999-2009)

Το πρώτο βασικό εύρημα είναι ότι ο ελληνικός ιδεολογικός χώρος, όπως διαμορφώνεται από την εκφορά κομματικού πολιτικού λόγου, παρουσιάζει τάσεις

²⁸M. Dolezal «The design of the study: the distinguishing characteristics of our approach», στο H. Kriesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschieer και T. Frey *West European Politics in the Age of Globalization*, ό.π., σελ. 53-74 (73).

συμμόρφωσης με τη γενικότερη υπόθεση της δισδιάστατης δόμησης. Οι τιμές σφάλματος stress σε όλες τις «λύσεις» δύο διαστάσεων είναι μικρότερες του 0,20, εμφανίζοντας δηλαδή αποδεκτές τιμές προσαρμογής. Η αύξηση του αριθμού διαστάσεων σε τρεις σε όλες τις περιπτώσεις βελτιώνει μόνο ελάχιστα (έως καθόλου) τον δείκτη προσαρμογής των λύσεων. Ξεκινώντας από τις Ευρωεκλογές του 1999, παρατηρείται μια σχετική διασπορά των κομμάτων στον οριζόντιο οικονομικό άξονα, με το κόμμα της ΝΔ να είναι το μοναδικό που εμφανίζει μια σχετική εγγύτητα σε οικονομικά δεξιόστροφες θέσεις, δηλαδή εγγύτητα προς τον οικονομικό φιλελευθερισμό. Η πιο αποδοτική χάραξη του κοινωνικο-πολιτισμικού άξονα φαίνεται να είναι ανάμεσα στην *οικονομική ολοκλήρωση* και στις κατηγορίες *μεταναστών/εθνικής κουλτούρας* ή *ευρωσκεπτικισμού* που δικαιολογείται από την εγγύτητα του ΚΚΕ σε αυτές τις δύο ιδεολογικές κατηγορίες. Η επιλογή χάραξης του συγκεκριμένου άξονα οδηγεί σε δύο συμπεράσματα. Πρώτον, ο βαθμός συσχέτισης μεταξύ του οικονομικού και κοινωνικο-πολιτισμικού άξονα παρουσιάζεται αρκετά υψηλός και δεύτερον, στην Ελλάδα ήδη από το 1999 η υπόθεση του Kriesi και των συνεργατών του περί νοηματοδότησης του κοινωνικο-πολιτισμικού άξονα επί τη βάση του άξονα «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» φαίνεται να επαληθεύεται σε μεγάλο βαθμό. Από την άλλη το τριπολικό μοντέλο του Kriesi παρουσιάζεται για την ελληνική περίπτωση των Ευρωεκλογών του 1999 αντεστραμμένο. Ο άξονας «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» δεν δημιουργεί ρήγμα στο οικονομικά δεξιόστροφο κομμάτι του κομματικού συστήματος, αλλά αντίθετα στο οικονομικά αριστερόστροφο. Προφανώς, σημαντικό ρόλο παίζει η εθνικιστική στροφή του ΚΚΕ που συντελέστηκε κατά τη δεκαετία του 1990. Επίσης, από τη γραφική απεικόνιση των προτιμήσεων πολιτικής των κομμάτων στις Ευρωεκλογές του 1999, μια αναμέτρηση που θυμίζουμε ότι στηρίχθηκε σε έναν έντονα δημοψηφισματικό και

πολιτικό χαρακτήρα, επιβεβαιώνονται βασικά χαρακτηριστικά της προεκλογικής εκστρατείας. Το κυβερνών κόμμα, με κεντρικά συνθήματα «*Πρώτα η Ελλάδα*», «*Ισχυρή Οικονομία, Ισχυρή Ελλάδα*» στηρίχθηκε σχεδόν αποκλειστικά σε διακυβεύματα που άπτονταν της συμμετοχής της χώρας στην ΟΝΕ, ενώ η ΝΔ με κεντρικό σύνθημα «*Νέο Ξεκίνημα*» επικεντρώθηκε σε εσωτερικά διακυβεύματα και κυρίως σε θέματα εγκληματικότητας και διαφθοράς.

[*Γράφημα 2: Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 1999 ακριβώς εδώ*]

Συνεχίζοντας την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, αναδεικνύονται ενδιαφέροντα ευρήματα και συμπεράσματα από τη γραφική απεικόνιση της εκφοράς του κομματικού πολιτικού λόγου στις Ευρωεκλογές του 2004 . Το πρώτο και βασικό εύρημα είναι ότι διατηρείται και σε αυτή την ευρωπαϊκή αναμέτρηση η νοηματοδότηση του κοινωνικο-πολιτισμικού άξονα επί τη βάση της αντιπαράθεσης «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» . Ο κοινωνικο-πολιτισμικός άξονας συγκροτείται και πάλι ανάμεσα στην *οικονομική ολοκλήρωση* και στις κατηγορίες *μεταναστών/εθνικής κουλτούρας* και *ευρωσκεπτικισμού* και αυτή τη φορά δικαιολογείται από την εγγύτητα τόσο του ΚΚΕ, όσο και του ΛΑΟΣ σε αυτές τις δύο ιδεολογικές κατηγορίες. Παράλληλα, η δυναμική εμφάνιση ενός εθνικολαϊκιστικού κόμματος δεν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη δομή του ιδεολογικού χώρου. Ο προγραμματικός λόγος του ΛΑΟΣ σε αυτές τις εκλογές παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τον αντίστοιχο του ΚΚΕ. Με άλλα λόγια, παρατηρείται και πάλι ότι ο ελληνικός ιδεολογικός χώρος διατηρεί τη δομή του αντεστραμμένου τριπολικού μοντέλου. Διαπιστώνεται επίσης ότι ο ΣΥΡΙΖΑ είναι το μοναδικό κόμμα που υιοθετεί τάσεις που είναι εγγύτερες προς ένα οικονομικά αριστερόστροφο και κοινωνικο-

πολιτισμικά φιλελεύθερο ιδεολογικό προφίλ. Το ΠΑΣΟΚ μαζί με την ΝΔ υιοθετώντας ένα σχετικά κεντρώο ιδεολογικό προφίλ και τοποθετούμενοι ξεκάθαρα υπέρ της ολοκλήρωσης, αποτελούν τα πιο οικονομικά φιλελεύθερα κόμματα, επιβεβαιώνοντας για μια ακόμη φορά το συνολικά αριστερόστροφο λόγο σε οικονομικά ζητήματα του κομματικού συστήματος στην Ελλάδα. Έχει ενδιαφέρον ότι η θέση που λαμβάνει το κόμμα της ΝΔ σε αυτήν την απεικόνιση ουσιαστικά επιβεβαιώνει το κύριο συνθήμά της σε αυτή την αναμέτρηση που στηρίχθηκε στην εναλλαγή των λέξεων «εισόδημα-απασχόληση-κοινωνική αλληλεγγύη». Ενδεχομένως, αυτή η σύμπλευση των δύο μεγάλων κομμάτων να συνδέεται και με τον ήπιο τόνο που προσέδωσαν στην ευρωπαϊκή αναμέτρηση. Επίσης, επιβεβαιώνεται από τη γραφική απεικόνιση ότι τα δύο μεγάλα κόμματα επέλεξαν η προεκλογική τους εκστρατεία να στηριχθεί σε μη-ιδεολογικά φορτισμένα θέματα, όπως το περιβάλλον και οι κοινωνικές παροχές.

[Γράφημα 3: Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 2004 ακριβώς εδώ]

Στις τελευταίες Ευρωεκλογές ο ιδεολογικός χώρος στην Ελλάδα παρουσιάζει επίσης μια τριπολική δομή, αλλά αυτή τη φορά, αυτή η δομή προσιδιάζει στο σχήμα του Kriesi. Το ΛΑΟΣ αρχίζει να παρουσιάζει πιο καθαρά χαρακτηριστικά ενός εθνικολαϊκιστικού κόμματος, εκφέροντας έναν πολιτικό λόγο που συνδυάζει αντιμεταναστευτική θεματολογία με μια σχετικά πιο φιλελεύθερη οικονομικά ρητορική. Ο κάθετος άξονας εξακολουθεί να νοηματοδοτείται επί τη βάση της αντιπαράθεσης «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» (σε συνδυασμό με τον κλασικό άξονα κοινωνικού φιλελευθερισμού-συντηρητισμού), αλλά λόγω της θέσης του ΛΑΟΣ η συσχέτιση μεταξύ του οριζόντιου και του κάθετου άξονα έχει αυξηθεί. Σε

αυτές τις εκλογές το ΚΚΕ προσεγγίζει το ΣΥΡΙΖΑ και τους Οικολόγους και ως εκ τούτου τοποθετείται στον αριστερό φιλελεύθερο χώρο, αν και εξακολουθεί και παραμένει το πλέον ευρωσκεπτικιστικό κόμμα στην Ελλάδα. Για μια ακόμα φορά, τα θέματα κρατικών παροχών και το περιβάλλον αποτελούν θέματα κοινής αποδοχής (*valance issues*), μια τάση που τείνει να ενισχύεται από την εμφάνιση για πρώτη φορά του κόμματος των Οικολόγων. Επίσης, ίδιες τάσεις παρουσιάζει για πρώτη φορά και το θέμα της διαφθοράς, αλλά κυρίως για τα μικρότερα κόμματα. Το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ διατηρούν την ίδια θέση στον ιδεολογικό χώρο, δηλαδή αυτή των οικονομικά κεντρικών κομμάτων, παρόλο που οι Ευρωεκλογές του 2009 διεξήχθησαν στη σκιά της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, πριν όμως αυτή μετατραπεί σε κρίση κρατικού χρέους της οποίας το επίκεντρο θα αποτελέσει η Ελλάδα.

[Γράφημα 4: Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 2009 ακριβώς εδώ]

5.2 Ψηφοφόροι (2009)

Η παραγοντική ανάλυση των έξι μεταβλητών που προέρχονται από το EES 2009- χρησιμοποιώντας την ανάλυση κυρίων συνιστωσών (*principal components analysis*) ως μέθοδο εξαγωγής- επιβεβαιώνει την υπόθεση περί διδιάστατου ιδεολογικού χώρου, αναδεικνύοντας δύο στατιστικά σημαντικούς παράγοντες. Ο ένας παράγοντας συγκροτείται από τις κατηγορίες του νόμου και τάξης, κοινωνικού φιλελευθερισμού, μεταναστών/εθνικής κουλτούρας και προφανώς αντιστοιχεί στον κάθετο κοινωνικο-πολιτισμικό άξονα. Ο άλλος παράγοντας αποτελείται από τις δύο οικονομικές κατηγορίες, όπως ήταν αναμενόμενο, μαζί με την κατηγορία του ευρωσκεπτικισμού που σημαίνει ότι τουλάχιστον για τις Ευρωεκλογές του 2009, οι

προτιμήσεις του εκλογικού σώματος υπέρ ή κατά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και των ευρωπαϊκών θεσμών ευθυγραμμίζονταν με τις προτιμήσεις τους πάνω στον κλασικό οικονομικό άξονα αριστεράς-δεξιάς.

*[Πίνακας 2: Παραγοντική Ανάλυση Δεικτών Ιδεολογικού Προσανατολισμού
ακριβώς εδώ]*

Κοιτώντας τις θέσεις των ψηφοφόρων πάνω στο δισδιάστατο γράφημα που έχουν υπολογιστεί με βάση τις μέσες τιμές των ψηφοφόρων των κομμάτων πάνω στους δύο άξονες, το πρώτο στοιχείο που κεντρίζει την προσοχή αφορά στον τοποθέτηση του συνόλου σχεδόν των ψηφοφόρων στο κάτω αριστερά τεταρτημόριο του γραφήματος, επιβεβαιώνοντας ευρήματα προηγούμενων μελετών σχετικά με τις αριστερόστροφες οικονομικά και κοινωνικά συντηρητικές τάσεις του ελληνικού εκλογικού σώματος. Πέρα από αυτή την παρατήρηση, οι σχετικές αποστάσεις μεταξύ των ψηφοφόρων των κομμάτων παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με τις αντίστοιχες των πολιτικών κομμάτων κατά την περίοδο των Ευρωεκλογών του 2009. Οι μεγαλύτερες αποκλίσεις αφορούν στην τοποθέτηση των ψηφοφόρων των δύο μεγάλων κομμάτων πάνω στον κοινωνικο-πολιτισμικό άξονα, παρουσιάζοντας ουσιαστικά έναν συγκριτικά πιο συντηρητικό προφίλ, σε σύγκριση με τον προγραμματικό λόγο των κομμάτων τους.

[Γράφημα 4: Ιδεολογικός χώρος Ψηφοφόροι-Ευρωεκλογές 2009 ακριβώς εδώ]

Ιδιαίτερα οι ψηφοφόροι της ΝΔ υιοθετούν τις πλέον συντηρητικές θέσεις και στις τρεις κατηγορίες, από τις οποίες ορίζεται ο κοινωνικο-πολιτισμικός άξονας. Η

διάταξη των ψηφοφόρων των κομμάτων παρουσιάζεται ίδια και στις τρεις κατηγορίες. Οι ψηφοφόροι του ΣΥΡΙΖΑ αποτελούν σταθερά το πιο φιλελεύθερο μέρος του εκλογικού σώματος, ακολουθούμενοι κατά σειρά από τους Οικολόγους, το ΚΚΕ, το ΠΑΣΟΚ και το ΛΑΟΣ και τη ΝΔ, με τους ψηφοφόρους των δύο τελευταίων κομμάτων να υιοθετούν κατά μέσο όρο περίπου ταυτόσημες θέσεις. Αξιοσημείωτο είναι ότι η μεγαλύτερη ευθύνη για την μετατόπιση του εκλογικού σώματος προς το κάτω μέρος του άξονα μπορεί να αποδοθεί στην κατηγορία των στάσεων προς τους μετανάστες και την ανάγκη προστασίας της εθνικής κουλτούρας.

[Γράφημα 5: Κοινωνικός-Πολιτισμικός Άξονας ακριβώς εδώ]

Σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση των θέσεων των ψηφοφόρων στον οριζόντιο άξονα επιβεβαιώνεται και εδώ η λειτουργία της κατηγορίας του κράτους πρόνοιας/αναδιανομή ως σύνολο θέσεων ευρείας αποδοχής. Αυτή η κατηγορία προφανώς ευθύνεται κατά το μεγαλύτερο βαθμό για την μετατόπιση του εκλογικού σώματος στο αριστερό μέρος του ιδεολογικού φάσματος. Σε ό,τι αφορά τις άλλες δύο κατηγορίες, οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των ψηφοφόρων όλων των κομμάτων είναι ως ένα βαθμό αναμενόμενες και σε αντιστοιχία με τις διαφοροποιήσεις του προγραμματικού λόγου των κομμάτων στις Ευρωεκλογές του 2009. Από τη μια πλευρά, οι στάσεις των ψηφοφόρων των δύο μεγάλων κομμάτων συμβαδίζουν με την φιλοευρωπαϊκή ρητορική των κομμάτων εξουσίας και από την άλλη πλευρά, οι συνεπείς αντιευρωπαϊκές και οικονομικά αριστερόστροφες στάσεις των ψηφοφόρων του ΚΚΕ, έχουν παίξει μάλλον ένα σημαντικό ρόλο στην ευθυγράμμιση της κατηγορίας του ευρωσκεπτικισμού με τις δύο οικονομικές κατηγορίες.

[Γράφημα 6: Οικονομικός Άξονας ακριβώς εδώ]

Τέλος, μαζί με την γραφική απεικόνιση των τοποθετήσεων των ψηφοφόρων των κομμάτων επιχειρήθηκε ο εντοπισμός στον ιδεολογικό χώρο τόσο συγκεκριμένων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων, όσο και με βάση δημογραφικά χαρακτηριστικά. Χρησιμοποιήθηκαν αφενός τα κριτήρια της ταύτισης με συγκεκριμένη κοινωνική τάξη, η απασχόληση στον δημόσιο τομέα και η συμμετοχή σε κάποια συνδικαλιστική οργάνωση και αφετέρου το επίπεδο εκπαίδευσης. Το πρώτο στοιχείο που μπορεί να αναγνωστεί από τη σχετική διάταξη των τοποθετήσεων είναι ότι η κατεύθυνση των διαφοροποιήσεων είναι λίγο ως πολύ αναμενόμενη. Για παράδειγμα, οι ερωτώμενοι που ταυτίζονται με την ανώτερη τάξη υιοθετούν πιο οικονομικά φιλελεύθερες τάσεις, σε σχέση με τα μέλη της μεσαίας τάξης και φυσικά, ακόμα περισσότερο, σε σχέση με τα μέλη της εργατικής τάξης. Επίσης, οι ερωτώμενοι που είναι πτυχιούχοι Πανεπιστημίου εμφανίζονται ως πιο κοινωνικά φιλελεύθεροι και ανεκτικοί, σε σχέση με τους απόφοιτους Λυκείου και ακόμα περισσότερο, σε σχέση με αυτούς που έχουν ολοκληρώσει μόνο την υποχρεωτική εκπαίδευση. Το πιο ενδιαφέρον συμπέρασμα είναι ότι η διαφοροποίηση με βάση την κομματική επιλογή εμφανίζεται σαφώς ισχυρότερη από ό,τι όταν λαμβάνονται ως κριτήριο κατηγοριοποίησης κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά. Αναμενόμενη εξαίρεση εδώ αποτελούν τα μέλη συνδικαλιστικών οργανώσεων, τα οποία σαφώς παρουσιάζουν διακριτές ιδεολογικές τάσεις σε σχέση με τον μέσο όρο του εκλογικού σώματος, καθώς οι συνδικαλιστές αποτελούν μια σαφώς πιο προσδιορισμένη και προσανατολισμένη κοινωνικο-οικονομική ομάδα. Το συμπέρασμα λοιπόν είναι ότι το 2009 η συσχέτιση μεταξύ κομματικής επιλογής και ιδεολογικών στάσεων εμφανίζεται

ξεκάθαρα ισχυρότερη από την αντίστοιχη συσχέτιση μεταξύ κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών και ιδεολογικών στάσεων.

[Γράφημα 7: Ιδεολογικός χώρος Ψηφοφόροι-Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά Ευρωεκλογές 2009 ακριβώς εδώ]

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Χρησιμοποιώντας τα ευρωπαϊκά μανιφέστα των ελληνικών κομμάτων και εφαρμόζοντας τη μέθοδο της «πολυδιάστατης κλιμακοποίησης» μελετήθηκαν οι ιδεολογικές προτιμήσεις και προτεραιότητες από την πλευρά της «πολιτικής προσφοράς» την τελευταία δεκαετία. Συμπληρωματικά, διερευνήθηκε και η πλευρά της «πολιτικής ζήτησης», με την ανάλυση των προτιμήσεων πολιτικής του εκλογικού σώματος των Ευρωεκλογών του 2009. Από την χαρτογράφηση του ελληνικού ιδεολογικού χώρου διαπιστώνεται ως ένα βαθμό μια τάση σύγκλισης με τα ευρήματα συγκριτικών μελετών, στα οποία έγινε σχετική αναφορά ανωτέρω και που εστιάζουν στα πολιτικά συστήματα της Δυτικής Ευρώπης. Ωστόσο, εντοπίζονται και ορισμένες ενδιαφέρουσες αποκλίσεις, οι οποίες και αναδεικνύουν ορισμένες ιδιαίτερες πτυχές του πολιτικού και ιδεολογικού ανταγωνισμού στην Ελλάδα. Αναλυτικότερα, και στις τρεις αναμετρήσεις που εξετάστηκαν είναι εμφανής η τριπολική δόμηση του κομματικού ανταγωνισμού. Αυτό το σχήμα ουσιαστικά οφείλεται στην επαλήθευση και στην ελληνική περίπτωση της επιρροής του διπόλου «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης». Ωστόσο, εντοπίζεται η ειδοποιός διαφορά της αντιστραμμένης δόμησης για το 1999 και 2004. Συγκεκριμένα, η επιρροή της αντιπαράθεσης «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» οδηγεί στην κατάτμηση του αριστερού άκρου του

ιδεολογικού φάσματος (αντί για την κατάτμηση του δεξιού, όπως προκύπτει από το μοντέλο του Kriesi και των συνεργατών του). Προφανής λόγος αυτής της διαφοροποίησης είναι η ύπαρξη ενός παραδοσιακού κομμουνιστικού κόμματος που υιοθέτησε ένα εθνοκεντρικό προσανατολισμό κατά τη δεκαετία του 1990. Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, μόνο το 2009 η τριπολική δομή του ελληνικού κομματικού ανταγωνισμού συνάδει με την αντίστοιχη που αναφέρεται στο μοντέλο του Kriesi και των συνεργατών του. Επιπρόσθετα, για την περίπτωση της Ελλάδας θα πρέπει να προστεθεί η ιδιαίτερη δυναμική που φαίνεται να λαμβάνει σε αυτό το δίπολο το θέμα των μεταναστών και της διατήρησης της εθνικής κουλτούρας.

Ένα άλλο βασικό διακριτό και κοινό χαρακτηριστικό τόσο από τη διερεύνηση του προγραμματικού λόγου και των τριών Ευρωεκλογών, όσο και από τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων είναι ο αριστερόστροφος οικονομικός κομματικός λόγος και οι αντίστοιχες στάσεις του εκλογικού σώματος το 2009. Τα δεδομένα δεν μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα για τη δυναμική συσχέτισης μεταξύ κομματικού λόγου και των ιδεολογικών προτιμήσεων των ψηφοφόρων, αν και εξηγήσεις για τις διάχυτες προτιμήσεις υπέρ ενός πατερναλιστικού τύπου κρατικισμού έχουν επανειλημμένα διατυπωθεί σε μελέτες διερεύνησης της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας.²⁹

Σε ό,τι αφορά τη μελέτη των ψηφοφόρων ένα άλλο βασικό συμπέρασμα είναι αυτό της μεγαλύτερης συσχέτισης μεταξύ κομματικής επιλογής και ιδεολογικών στάσεων, σε σύγκριση με κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά και ιδεολογικές

²⁹Βλ. μεταξύ άλλων, Ν. Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός Διϊσμός και Πολιτική Αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000, Χρ. Λυριντζής, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», στο Χρ. Λυριντζής και Ηλ. Νικολακόπουλος (επιμ) *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80: Εξελίξεις και Προοπτικές του Πολιτικού Συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σ. 44-69 και Ν. Δεμερτζής, «Η ελληνική πολιτική κουλτούρα τη δεκαετία του '80» στο Χρ. Λυριντζής και Ηλ. Νικολακόπουλος (επιμ) *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80: Εξελίξεις και Προοπτικές του Πολιτικού Συστήματος*, ό.π, σ. 70-96.

στάσεις. Αυτό το εύρημα μπορεί να ερμηνευτεί ως μία ακόμη ένδειξη της απουσίας πλήρων διαιρετικών τομών με την έννοια του «κλεισίματος» κοινωνικών σχέσεων.³⁰ Αντιθέτως, στην Ελλάδα οι ευθυγραμμίσεις μεταξύ των τριών επιπέδων (δομικό-ιδεολογικό-θεσμικό) - στο βαθμό που υπάρχουν - παρατηρούνται κυρίως μεταξύ του ιδεολογικού και του θεσμικού επιπέδου, μαζί με μία σχετική απαγκίστρωση τόσο των ιδεολογικών προσανατολισμών όσο και των κομματικών/παραταξιακών προτιμήσεων από το δομικό επίπεδο, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά κλασικές κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις.

³⁰ Βλ. S. Bartolini και P. Mair, *ό.π.*, σ. 215-216.

Πίνακας 1 Ιδεολογικές κατηγορίες και θέματα

Ιδεολογικές κατηγορίες	Θέματα για την κατασκευή των ιδεολογικών κατηγοριών	
	Θετικό πρόσημο	Αρνητικό πρόσημο
<i>Περιβάλλον</i>	Προστασία περιβάλλοντος, οικολογία, πράσινη ανάπτυξη και πολιτική	Αντίστροφες αναφορές
<i>Ευρωσκεπτικισμός</i>	Αρνητικές αναφορές στην Ευρωπαϊκή Ένωση γενικά και στους Ευρωπαϊκούς θεσμούς.	Θετικές αναφορές στην Ευρωπαϊκή Ένωση γενικά και στους Ευρωπαϊκούς θεσμούς.
<i>Κοινωνικός Φιλελευθερισμός</i>	Θετικές αναφορές (συμπεριλαμβανομένων και υποστήριξης και βοήθειας) για τους ομοφυλόφιλους και τις γυναίκες.	Υπεράσπιση των παραδοσιακών ηθικών αξιών, της θρησκείας, της διατήρησης των οικογενειακών δεσμών, της καταπολέμησης της ανηθικότητας. Αρνητικές αναφορές για τους ομοφυλόφιλους και τις γυναίκες.
<i>Οικονομική Ολοκλήρωση</i>	Θετικές αναφορές και υποστήριξη της Ενιαίας Αγοράς και της ενιαίας νομισματικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υποστήριξη της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού και του ελεύθερου εμπορίου. Υποστήριξη ή αποδοχή των εθνικών συνεισφορών για τη χρηματοδότηση της ΕΕ και των πολιτικών της, διατήρηση ή επέκταση των ευρωπαϊκών κονδυλίων για διαρθρωτικές αλλαγές σε υπανάπτυκτες περιοχές.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη
<i>Οικονομικός Φιλελευθερισμός</i>	Θετικές αναφορές: επιχειρηματικότητα και ελεύθερες αγορές, αναγκαιότητα θέσπισης μέτρων και κινήτρων (εισοδηματικών, φορολογικών) για ίδρυση νέων επιχειρήσεων και ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας, ιδιωτικοποιήσεις*. Αρνητικές αναφορές: κορπορατισμός, κρατικός έλεγχος της οικονομίας, κοινωνική ιδιοκτησία*, κρατική βιομηχανία*, εθνικοποιήσεις, έλεγχος των αγορών και μαρξιστική ανάλυση.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Δημοσιονομική Πειθαρχία</i>	Αναγκαιότητα οικονομικής ορθοδοξίας, όπως μείωση των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού, υποστήριξη ισχυρού νομίσματος. Θετικές αναφορές στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.	Κεϋνσιανό υπόδειγμα οικονομικής πολιτικής από την πλευρά της ζήτησης και μέτρα για την μείωση της ύφεσης. Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Μετανάστες/εθνική κουλτούρα</i>	Αρνητικές αναφορές για τους μετανάστες, αναγκαιότητα λήψης μέτρων για μείωση της εισροής μεταναστών. Υπεράσπιση της εθνικής ταυτότητας και κουλτούρας.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Νόμος & Τάξη</i>	Ενίσχυση των νόμων, καταπολέμηση της εγκληματικότητας, υποστήριξη και ενίσχυση της αστυνομίας. Μέτρα κατά της τρομοκρατίας*.	Θετικές αναφορές στη σημασία της προάσπισης των ανθρωπίνων και πολιτικών δικαιωμάτων, πολιτικές υπέρ της προστασίας των προσφύγων. Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Κράτος πρόνοιας/αναδιανομή</i>	Αναγκαιότητα διατήρησης, ενίσχυσης και επέκτασης του κράτους πρόνοιας. Θετικές αναφορές στην ισότητα και στην ίση μεταχείριση όλων των πολιτών και στην προστασία των αδυνάτων. Αναφορά σε ειδικά μέτρα για την επέκταση του κράτους πρόνοιας.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Πολιτική διαφθορά</i>	Αναγκαιότητα καταπολέμησης της διαφθοράς στον πολιτικό και δημόσιο βίο και αντίστοιχων καταχρήσεων.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Εθνική Άμυνα</i>	Αναγκαιότητα διατήρησης και αύξησης των στρατιωτικών δαπανών, εκσυγχρονισμού των ενόπλων δυνάμεων της χώρας και βελτίωσης των οπλικών της συστημάτων, αύξηση των δαπανών για οπλισμό και πρόσληψη στρατιωτικών.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη

*: μόνο στα Ευρωπαϊκά Μανιφέστα του 2004 και 2009

Πίνακας 2

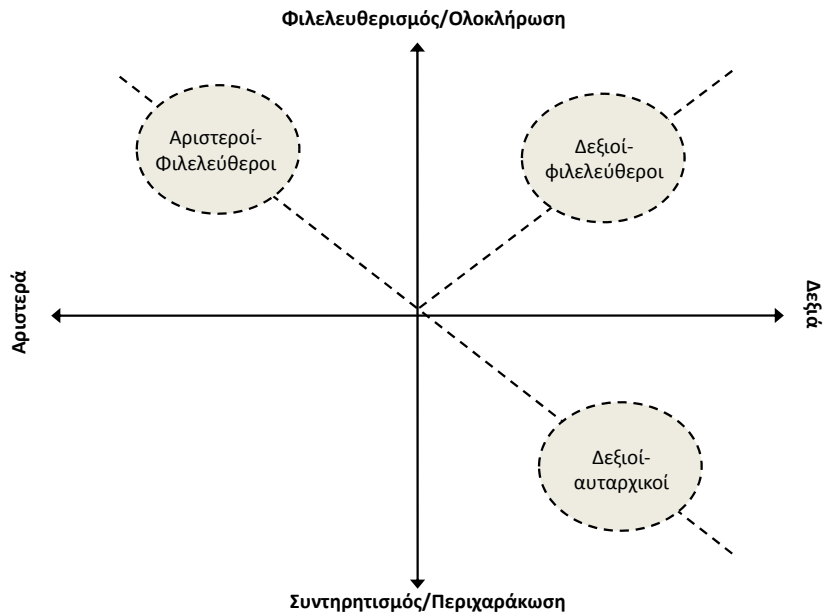
Παραγοντική Ανάλυση Δεικτών Ιδεολογικού Προσανατολισμού

Ιδεολογικός Δείκτης	Παράγοντας	
	Οικονομικός Άξονας	Κοινωνικός- Πολιτισμικός Άξονας
Κράτος Πρόνοιας/Αναδιανομή	0,66	0,25
Οικονομικός Φιλελευθερισμός	-0,65	0,27
Ευρωσκεπτικισμός	0,60	-0,09
Κοινωνικός Φιλελευθερισμός	0,06	-0,71
Νόμος & Τάξη	0,17	0,78
Μετανάστες/Εθνική κουλτούρα	-0,04	0,80
% διασποράς	19,9	32,3

Σημείωση: Χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση κυρίων συνιστωσών (principal components analysis) ως μέθοδος εξαγωγής.
Δεδομένα EES (2009), European Parliament Election Study 2009, Voter Study, Advance Release, 7/4/2010, (www.piredeu.eu)

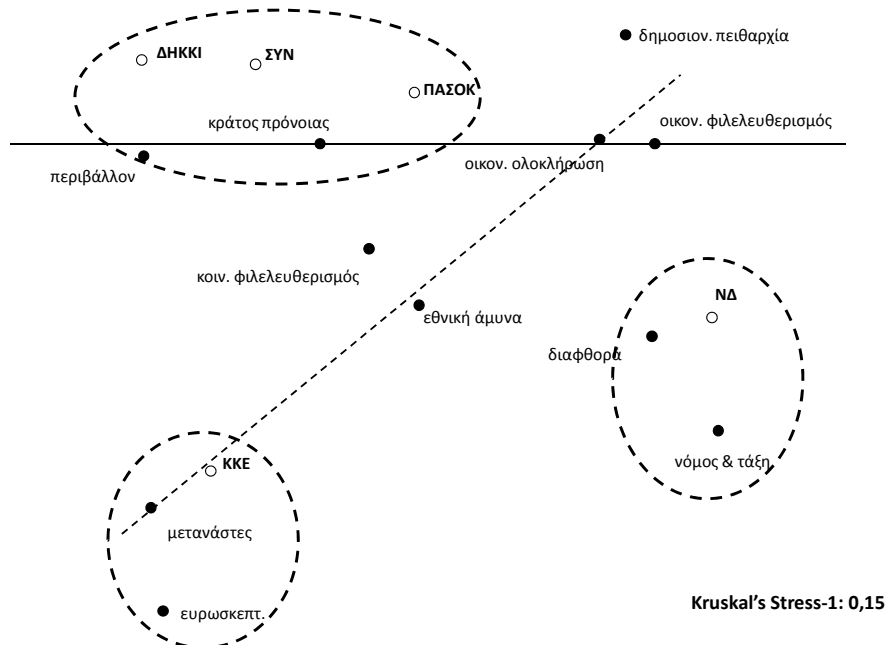
Γράφημα 1

Υποθέσεις περί δόμησης ιδεολογικού χώρου

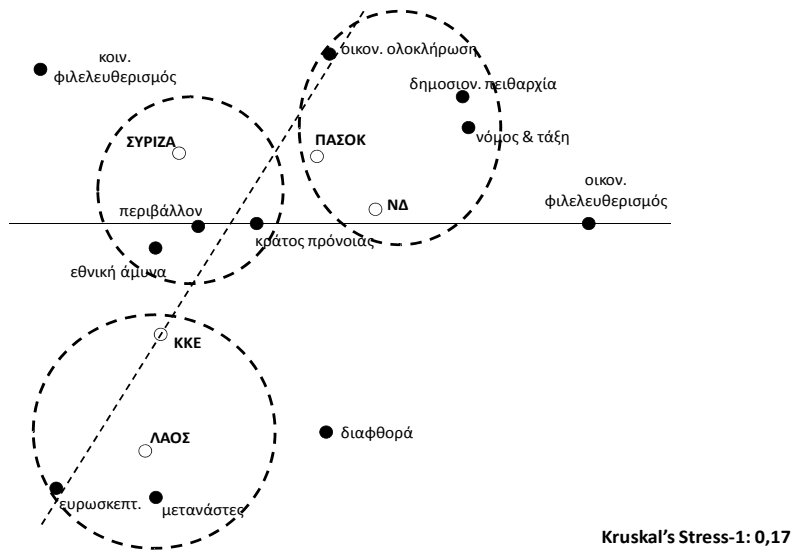

Γράφημα 2

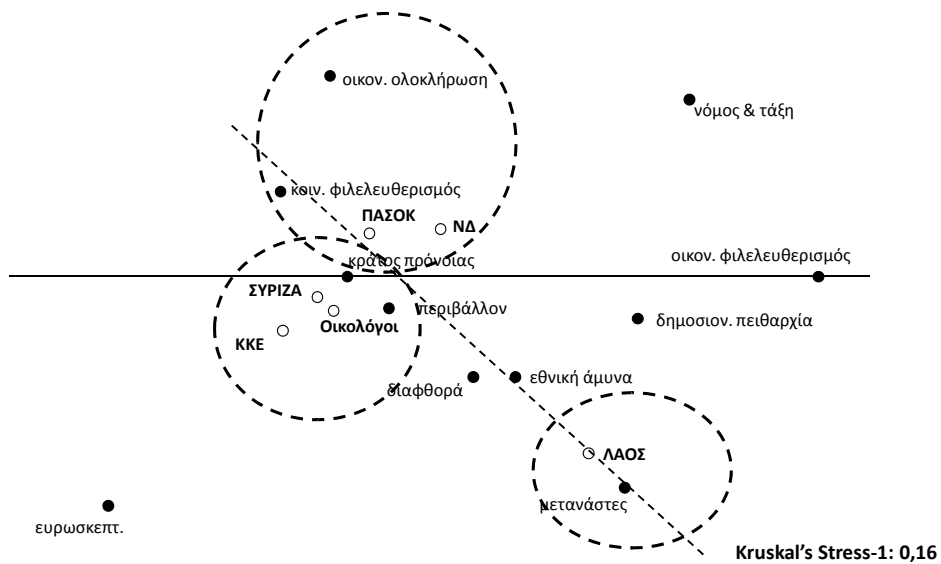
Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 1999

Γράφημα 3
Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 2004

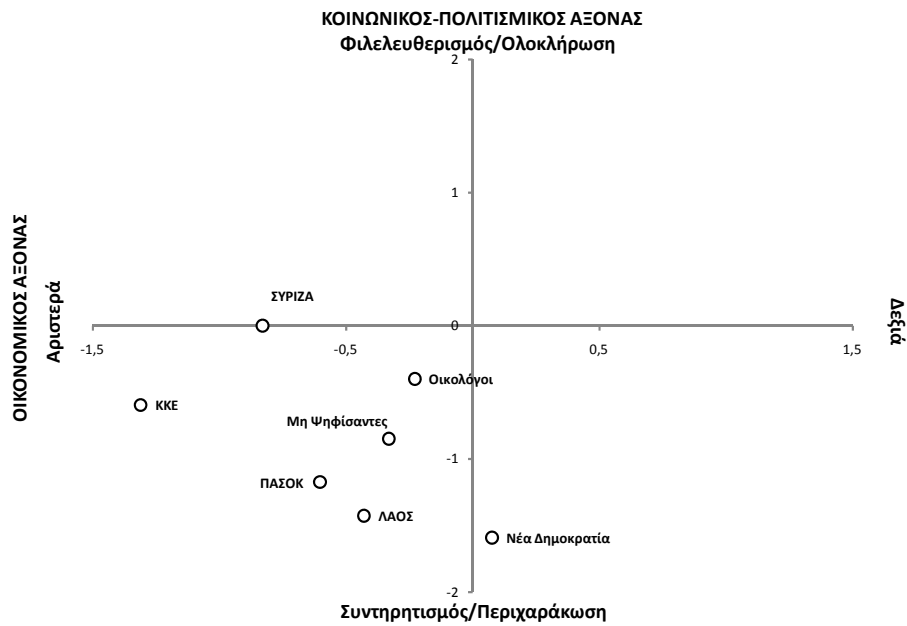

Γράφημα 4
Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 2009

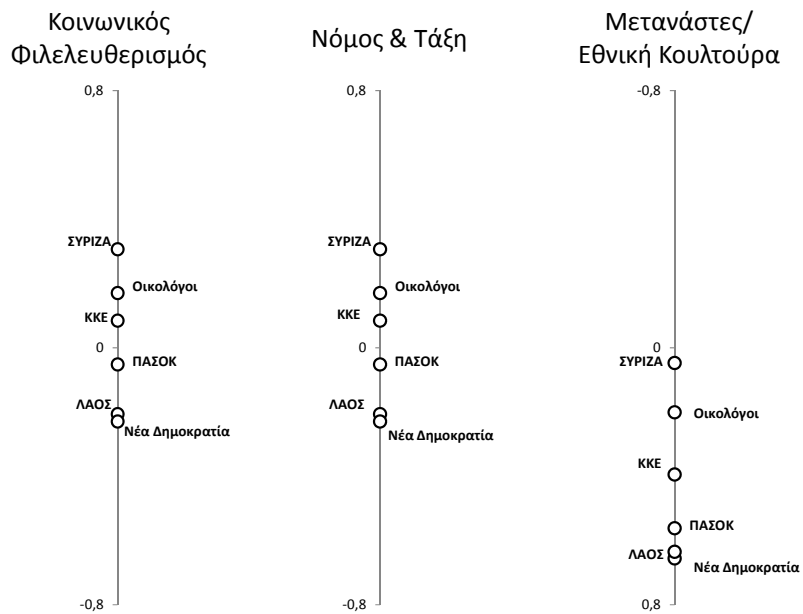
Γράφημα 5

Ιδεολογικός χώρος Ψηφοφόροι-Ευρωεκλογές 2009

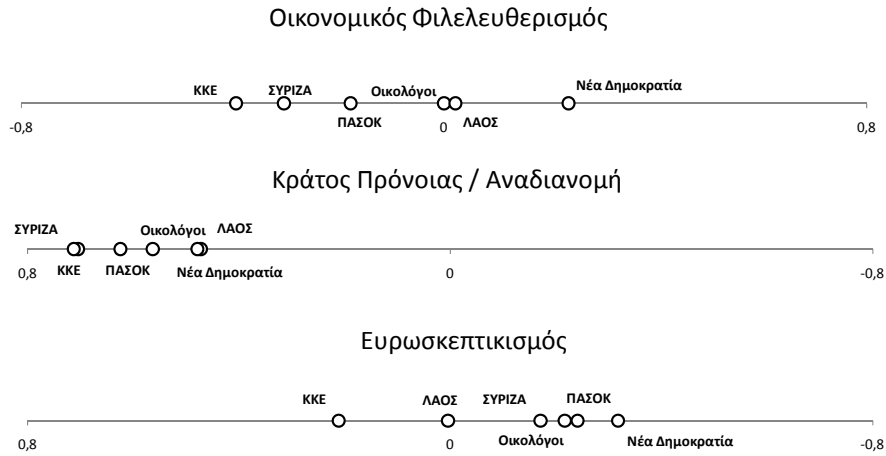

Γράφημα 6

Κοινωνικός-Πολιτισμικός Άξονας

Γράφημα 7
Οικονομικός Αξονας

Γράφημα 8
Ιδεολογικός χώρος Ψηφοφόροι-Ευρωεκλογές 2009

